

УДК 316

В.В. РАХМАЙЛОВ

ТИПОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА СЕПАРАТИЗМУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлено проблему обґрунтування міждисциплінарного підходу в дослідженні сепаратизму як феномен кризи соціальної ідентифікації та ідентичності відповідних соціальних груп та спільнот.

Ключові слова: сепаратизм, соціальна безпека, соціальні групи, етнічний сепаратизм, політичний сепаратизм, конфесійний сепаратизм, міжцивілізаційний сепаратизм.

Актуальність дослідження феномену сепаратизму зумовлена трьома групами обставин.

Перша група обставин пов'язана із необхідністю осмислення сутності та змісту сепаратизму як сучасного соціально-політичного процесу, який прогресує в державах, що переживають трансформації соціальної структури із відповідною зміною функцій політичних інституцій. При цьому відповідні суспільства є складними за своїм етноконфесійним складом і можуть піддаватися впливу різних деструктивних сил.

Невизначеність і подвійність сепаратизму як відцентрового явища, що підриває основи системи соціальної інтеграції і є результатом реалізації концепції права націй на самовизначення, припускає довільність його тлумачення і використання при характеристиці відповідних соціальних процесів, що розгортаються на цій основі залежно від сформованої соціально-політичної кон'юнктури. У зв'язку із зазначеним актуалізується необхідність уточнення поняття “сепаратизм”, виявлення його засадничих типів та генези.

Друга група обставин пов'язана із перетворенням сепаратизму в глобальну проблему світового співтовариства в умовах переходу від багатополюсної до уніполярної моделі соціального світу, зумовлену розширенням масштабів і ступеня залученості зовнішніх сил у процеси, які супроводжують дезінтеграцію багатьох країн.

Процеси дезінтеграції колишнього Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини, прояви сепаратизму в Україні та Російській Федерації, а також серед азіатських, африканських, європейських і латино-американських держав розкривають не тільки полярність оціночних позицій провідних країн світової спільноти в інтерпретації сепаратистських процесів, але й зумовлюють глобальний характер сепаратизму, що передбачає необхідність системного комплексного дослідження причин і чинників його ініціювання.

Третя група обставин пов'язана з ескалацією конфліктності і напруженості в процесі еволюції сепаратистських процесів, унаслідок чого суперечності на ґрунті сепаратизму все частіше приймають форми збройних конфліктів, пов'язані з великими людськими жертвами й матеріальними втратами. Особливу значущість у цьому зв'язку набуває зрощування сепаратистських організацій і рухів з екстремістськими угрупованнями, що переслідують радикальні політичні цілі. Водночас, у соціологічній науці спостерігається дефіцит універсальних моделей інтерпретації та протидії сепаратизму щодо розбіжностей соціальної структури різних регіональних одиниць держав, що багато в чому знижує ефективність політики протидії цьому явищу на сучасному етапі.

Завданнями статті є визначення методологічних засад дослідження сепаратизму, виявлення основних типів сепаратизму та чинників його генези.

Мета статті – висвітлити проблему обґрунтування міждисциплінарного підходу в дослідженні сепаратизму як феномен кризи соціальної ідентифікації та ідентичності відповідних соціальних груп і спільнот.

Аналізуючи проблематику сепаратизму, варто зауважити, що комплексне вирішення цього завдання є можливим лише на засадах міждисциплінарного дослідження з позицій різних гуманітарних дисциплін – філософії, політології, соціології, національної безпеки, геополітики, конфліктології, регіонознавства, етнополітології.

Вивчені джерела можна поділити на дві великі групи. До першого напрямку відносяться дослідження вчених, у яких осмислюються конфліктологічні, філософські та політичні основи сепаратизму як явища, пов'язаного із порушенням національної безпеки як специфічного стану суспільства і держави, соціального процесу та її компонентів. У працях зазначеної групи розглядаються різні аспекти цієї складної проблеми, зокрема, обґрунтовано системний підхід до дослідження сепаратизму як ключової загрози національної безпеки, розкриваються основи методології та методики досліджень у цій області. До таких авторів можна віднести В. Авксентьєва, Б. Андерсона, І. Валлерстайна, В. Кузнецова та ін. [1; 3; 4; 6].

Аналіз джерел та літератури зазначеного напрямку дає змогу зробити висновок про те, що на тлі цікавих і плідних ідей і положень, що розвиваються його авторами, недостатньо дослідженими залишаються такі важливі аспекти співвідношення двох складників сепаратизму, як соціальний та національно-державний, які при виникненні відповідних центробіжних тенденцій є взаємопов'язаними.

Другий напрям становлять праці, в яких аналізується сепаратизм в аспекті його типологічних характеристик (політичних, регіональних, етнічних, конфесійних та ін.). Ці праці представлені такими вченими, як У. Альтерматт, А. Володін, В. Швейцер, Е. Гобсбаум та ін. [2; 5; 7; 8]. Автори концентруються на історичних витоках сепаратизму, розглядаючи

становлення його типів у зв'язку із широким колом релігійних, політичних, соціально-економічних, духовно-ідеологічних чинників.

Аналіз генези й сутності сепаратизму свідчить про те, що це явище супроводжувало розвиток людства на всіх етапах його існування в межах державно-організованих спільнот.

Саме походження сепаратизму є тісно пов'язаним з функціонуванням держав і вертикальних ієрархій, а його діаметральною протилежністю виступають процеси соціальної інтеграції. За визначенням, сепаратизм передбачає “прагнення різних спільнот до відокремлення на основі усвідомлення певними соціальними групами своєї ідентичності та збоїв в процесах ідентифікації із макроспільнотами, яке супроводжується руйнуванням існуючої й утворенням нової соціальної структури та державності за ознаками нової ідентичності” [2, с. 88–89]. Засадничою ознакою сепаратизму виступає наявність суперечностей між різними соціальними групами в умовах складної політичної спільноти, еліти якої втрачають контроль над процесами вертикальної інтеграції [6, с. 46–64].

Підґрунтям зазначених суперечностей стає жорстке протиставлення ідентичностей на тлі ауто- та гетеростереотипів (за ознакою “ми” – “вони”). При цьому суперечності часто мають ексклюзивну або конфронтаційну спрямованість, основою якої є непродуктивна радикалізація суперечностей за відсутності діалогу та комунікації щодо визначення спільнотою свого статусу в макроспільноті. Найважливішою ознакою сепаратизму є також наявність політичної організації, яка здатна взяти на себе відповідальність щодо мобілізації соціальних груп на реалізацію сепаратистських цілей. При цьому основою процесів досягнення влади стає свідоме неприйняття етноконфесійних ознак інших некорінних (нетитульних) соціальних верств і груп населення елітою титульної національної та соціальної групи, про що доволі розгорнуто пишуть Б. Андерсон та І. Валлерстайн [3, с. 112–145; 4, с. 70–90]

Найбільш очевидні прояви сепаратизму мають місце в державних утвореннях з неоднорідною структурою етнічних, конфесійних або цивілізаційних ознак ідентифікації населення. Необхідною умовою прояву сепаратизму є розбалансування ідентичності еліт титульних національних та соціальних груп на тлі усвідомлення іншими етнічними та соціальними групами неможливості подальшого спільного функціонування в межах єдиної державної спільноти.

Аналіз явищ і подій, так чи інакше пов'язаних з дезінтеграційними процесами, свідчить про те, що найбільш поширеною формою сепаратизму у світовій практиці є *етнічний (етнотериторіальний) сепаратизм*. Ключовою причиною значущості етнічного сепаратизму є, перш за все, висока мобілізаційна ініціатива етносів, які стали на шлях здобуття власної державності [7, с. 18–19].

Не менш значущу роль у процесі розвитку сепаратизму можуть відігравати також і нерозв'язані конфесійні суперечності між окремими національними й соціальними групами суспільства та пов'язаний із ними *релігійно-конфесійний сепаратизм* [8, с. 20–35].

Релігія, виступаючи найважливішим консолідуючим та інтеграційним чинником суспільства, виконує функцію протиставлення ідентичностей одних конфесійних груп іншим, а також тим групам, які не сприймають той чи інший тип релігійності як ідентифікативну ознаку суспільства й держави. Активність багатьох релігійних організацій, а особливо тих, які впливають на десятки мільйонів людей та володіють потужним і розгалуженим пропагандистським апаратом, і мають багатовіковий досвід впливу на маси, не може не привертати уваги лідерів сепаратистських організацій і структур. Наявність екстремістських організацій конфесійної спрямованості, які прагнуть використати релігійний чинник для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, часто стає не лише потенційним джерелом розвитку сепаратизму, але й чинником руйнації суверенітету й територіальної цілісності держави.

В ініціюванні сепаратизму значущу роль відіграють і міжцивілізаційні відмінності більш високого рівня, які визначають характер і зміст сучасних світових політичних процесів, що виступають у вигляді цивілізаційних викликів, геополітичних зламів тощо. Під впливом зазначених чинників нині формується сепаратизм цивілізаційного рівня (*міжцивілізаційний сепаратизм*), який є щільно пов'язаним за своїми характеристиками як з етносепаратизмом, конфесійним сепаратизмом, так і з їх комбінаціями.

Перелік основних типів сепаратизму доповнюється його різновидами, які можуть бути логічно виокремленими на основі таких критеріїв: характер спрямованості, масштабність, причинність, адресність, засоби досягнення мети. Типологічний шерек сепаратизмів, згідно із зазначеними критеріями, включатиме такі його різновиди, як зовнішній і внутрішній, регіональний і локальний, легітимний/іллєгітимний, міфологічний і раціональний, адресний/безадресний, однобічний/взаємний, насильницький/ненасильницький та ін. Динаміка сепаратистських процесів та участь у них певної кількості суб'єктів припускають появу нових форм і різновидів, дослідження яких стає перспективним завданням.

Протягом усього розвитку людської цивілізації інтеграція та дезінтеграція у розвитку державно-організованих спільнот являли собою прояви двоєдності інтеграції/дезінтеграції соціальної структури та базових інституцій суспільства в стратифікаційних процесах. Певні паростки дезінтеграції з'явилися ще в античному суспільстві з виникненням у грецьких полісах демократії та громадянства, індивідуалізму та приватної власності, які стали найважливішим стимулом для появи соціальних груп населення, в основу політичної діяльності яких було закладено прагнення до відокремлення.

Іншою подією в аспекті еволюції сепаратизму в історії людської цивілізації став розпад Римської імперії, на уламках якої в подальшому відбувся розподіл християнської Церкви на західну (католицьку) і східну (православну). У результаті цього поділу виникла найважливіша ідентифікаційна ознака – конфесійність, яка стала основним джерелом подальшого самовизначення та самоідентифікації значної частини населення європейського континенту.

Виникнення іншої найважливішої ідентифікаційної ознаки державно-організованих і соціально-структурованих спільнот було тісно пов'язаним з деетнізацією широких мас населення, яка відбувалася на тлі реформації, кризи абсолютизму й відкриття Нового світу. У відповідь на реакцію деетнізації виникло інституціалізоване право націй на самовизначення на основі етнічних і політичних самоідентифікацій.

Наслідком зазначених процесів став етногенез населення більшості європейських держав та їх колоніальних володінь. Першим найбільш значущим проявом сепаратизму була боротьба за незалежність американських колоністів, результатом якої стало здобуття незалежності Північно-Американськими Сполученими Штатами.

Іншим найважливішим стимулом сепаратизму на етнічному ґрунті стала Велика французька революція, яка скасувала династичний принцип успадкування державної влади, і “відкинувши поняття держави як особистого володіння монарха, замінила його ідеєю національного чи народного суверенітету, заснованого на визнанні всього цивільно-правомочного населення країни джерелом політичної влади. Означені події відіграли винятково важливу роль у завершенні формування образу національної держави, сформованого спочатку в європейській політичній традиції” [2, с. 54–55].

Таким чином, рухи етнічної та національно-політичної самоідентифікації, які розгорталися в XVI–XIX ст. у Європі, знайшли своє узагальнення у вигляді ідеологій національного самовизначення, що в майбутньому еволюціонували в одну з провідних засобів легітимації сепаратизму спочатку для європейських, а потім і для інших (азійських, латиноамериканських) держав.

Сучасна модель функціонування етносоціальних, релігійних і цивілізаційних спільнот характеризується нестабільністю і перебуває під впливом принаймні двох різнополярних тенденцій світового розвитку – інтеграції, що виявляється у прагненні до утворення наднаціональних регіональних і глобальних структур, і дезінтеграції, яка відбувається у складних у поліконфесійному й цивілізаційному відношенні державах. Це пояснюється тим, що інтеграція є можливою тільки за умови наявності серед суб'єктів інтеграції певних розрізнених елементів. З іншого боку, відцентрові явища і процеси продукують певний вихідний матеріал для подальшого об'єднання, інтеграції та створення на цій основі нових державних і міждержавних утворень.

У зв'язку з цим постає необхідність врахування факту того, що зі зростанням взаємозалежності різних частин світу й посиленням у ньому інтеграційних процесів, особливо відносно цивілізаційних центрів, у майбутньому не виключається, а навпаки, зберігаються і посилюються ризики міжнаціонального, міждержавного, міжконфесійного та міжцивілізаційного сепаратизму та супутніх йому війн і військових конфліктів. Це значною мірою визначає сутність другої загальносвітової тенденції, яка відображає відцентрові сепаратистські явища. Водночас, означені процеси слід сприймати як ланки сучасної тенденції загострення міжцивілізаційних суперечностей, у яких не можна виключати імовірність масштабнішого глобального зіткнення цивілізацій.

Унаочненням цього стають події останнього часу, які демонструють крах проектів безконфліктного соціально-політичного розвитку з катастрофою біполярної системи. Замість очікуваного світового порядку виникає новий безлад, ініційований міжнародним тероризмом, прогресуючим націоналізмом, релігійною нетерпимістю, а також нововиниклими територіальними претензіями держав. Глобалізація процесів дезінтеграції, їх високий деструктивний потенціал дають змогу припустити, що сепаратизм стає загальносвітовою тенденцією трансформації державних утворень.

Висновки. Проведене дослідження основних типів сепаратизму та його генези дає змогу зробити певні висновки. Складність і багатогранність сепаратизму, проблеми протидії цьому явищу припускають необхідність використання в процесі дослідження методів різного рівня загальності: філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних (на рівні конкретних наук). Комплексне застосування цих методів зумовлене специфікою сепаратизму, виникнення, функціонування і розвиток якого є детермінованим соціальними, економічними, духовними, історичними та іншими умовами. Ця обставина визначає потребу дослідження сепаратизму та основних напрямів протидії йому за допомогою використання чотирьох базових підходів: соціально-філософського, соціологічного, соціально-психологічного та політологічного.

Соціально-філософський підхід передбачає дослідження проблеми сепаратизму і протидії йому з точки зору пізнання їх як результату конфлікту та конфронтації ідеологій, філософії та релігійних систем соціальних груп державно-організованого суспільства. На рівні соціально-філософського осмислення сепаратизму реалізується також і ціннісно-раціональний підхід, за допомогою якого визначається місія сепаратизму, його світогляд і спрямованість, а також виражені на рівні ідеологій, релігій, цивілізацій характеристики соціально-групової ідентичності, завдяки взаємодії яких стає можливою його еволюція.

Соціологічний підхід забезпечує вивчення причин і динаміки розвитку сепаратизму на основі зіставлення інтересів і цілей соціальних спіль-

нот, їх місця в соціально-політичній структурі того чи іншого суспільства через групову та індивідуальну свідомість у формі типологічних суперечностей орієнтацій, цінностей, цілей та установок. На цьому рівні в дослідженні реалізуються методи інституційного, соціально-поведінкового та компаративного аналізу.

Дослідження проблематики сепаратизму на соціально-психологічному рівні аналізу дає змогу визначити психологічні механізми усвідомлення суперечностей, цінностей, норм, орієнтацій і цілей індивідів і груп у процесі їх спільної діяльності, а також форми взаємодії і вирішення суперечностей різними суб'єктами політичних процесів.

Політологічний підхід передбачає дослідження сепаратизму через призму таких категорій, як політичний процес, стан політичних суб'єктів та об'єктів, оцінка внутрішньополітичних процесів у етноконфесійних і державних утвореннях, а також впливу зовнішніх чинників на їх стан і тенденції розвитку. Послугування здобутками зазначених методологічних підходів уможлиблює формування соціально-системної моделі сепаратизму та технологій протидії йому.

Список використаної літератури

1. Авксентьев В.А. Региональная конфликтология: экспертное мнение / В.А. Авксентьев. – М. : Альфа-М, 2007. – 207 с.
2. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / У. Альтерматт ; пер. с нем. С.В. Базарновой. – М. : РГГУ, 2000. – 366 с.
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М. : Кучково поле, 2001. – 288 с.
4. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
5. Володин А.В. Региональный сепаратизм: проблемы теории и практики / И. Володин. – М. : Диалог-МГУ, 1999. – 104 с.
6. Кузнецов В.Н. Социология безопасности: формирование культуры безопасности в трансформирующемся обществе / В.Н. Кузнецов. – М. : Республика, 2002. – 367 с.
7. Между сепаратизмом и автономией. Региональные и этнические партии в европейской политике / под общ. ред. В.Я. Швейцера. – М. : Ин-т Европы РАН, 2006. – 197 с.
8. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. / Э. Хобсбаум ; пер. с англ. А.А. Васильева. – СПб. : Алетейя, 1998. – 360 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013.

Рахмайлов В.В. Типология и генезис сепаратизма в научной литературе: к постановке проблемы

Статья посвящена проблеме обоснования междисциплинарного подхода в исследовании сепаратизма как феномена кризиса социальной идентификации и идентичности социальных групп и общностей.

Ключевые слова: сепаратизм, социальная безопасность, социальные группы, этнический сепаратизм, политический сепаратизм, конфессиональный сепаратизм.

Rahmaylov V. Typology and genesis of separatism in the scientific literature: statement of the problem

The article is devoted to the study of interdisciplinary approach to the study of separatism crisis as a phenomenon of social identity and social identity groups and communities.

Key words: *separatism, social security, social groups, ethnic separatism, political separatism denominational separatism.*